

Süleyman ULUDAĞ*

Ehl-i Sünnet isimlendirmesinin değeri nedir; böyle bir isim belirlenmemiş olsaydı yerine ne önerilebilirdi?

Ehl-i Sünnet deyimini son derece önemli bir isimlendirmedir. Bu deyimden İslâm tarihi, mezhepler tarihi, kültür tarihi, siyasî tarih, sosyal hayat ve bugün yaşanan dinî/İslâmî hayat bakımından önemi büyüktür. Gerek tarih boyunca, gerekse günümüzde Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında toplanan ve Ehl-i Sünnet'e mensup olduklarını memnuniyetle ve iftiharla ifade eden itikadî ve amelî mezhep mensuplarını, tarikatları, dinî cemaatları ve siyasî/dinî akımları doğru olarak anlamak, değerlendirmek ve anlatmak için başlangıçtan günümüze kadar İslâm toplumlarındaki dinî ve itikadî hareketleri hiç değilse ana hatlarıyla göz önünde bulundurmamak ve Ehl-i Sünnet tabirinin doğduğu ve geliştiği tarihî süreci, sosyo-kültürel ortamı göz önünde bulundurmamak gerekir.

Önce şunu belirtiyim: Ehl-i Sünnet deyiminin asırlar boyu kazandığı bir içerik ve manâ vardır. Fevkalâde zengin ve değerli olan bu içeriği hafife almamak, geliş güzel ve keyfî bir şekilde eleştirmemek, bu deyimden içeriğini boşaltmamak gerekir. Bugün dünya Müslüman nüfusunun ezici bir çoğunluğu Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında toplanmakta, müttehid ve mütesânid bir kitle oluşturmaktadır. Geliş güzel yorumlar ve eleştiriler bu birliğe ve dayanışmaya zarar verebilir.

Diğer yandan Müslüman kavimlerde ve toplumlarında genellikle Ehl-i Sünnet deyimini kabul görmüş, hattâ "doğru İslâm" ile özdeşleşmiş, bu inanç asırlar boyu bir önceki nesilden bir sonraki nesle aktarılmış, tutulan bir yol, uyulan bir dinî gelenek haline gelmiştir. İslâm uleması dediğimiz gerçek İslâm alimleri istisna edilirse diğer Müslümanlar'ın çoğu bu geleneğe bilgi düzeyinden çok gelenek şeklinde bağlı olduğundan bu geleneğin gereksiz eleştiriler ve bilimsel olmayan yorumlarla sarsılması veya zayıflaması İslâmî hayatın ve inançların sarsılması ve zayıflaması anlamına gelir.

İtikad, ibadet, ahlâk, edeb, amel ve düşünce olarak din bir gelenektir. Bu geleneğin ve zincirin halkalarından birini veya birkaçını zayıflatmak tamamına zarar verebilir. Dinî hayatta bir geleneğin ve kadim bir din anlayışını devam ettirmenin ne kadar önemli olduğunu anlamak için bizzat Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in İslâm Dini'nin yeni bir din olmadığını vurgulamak için haniflikten ve millet-i İbrahim'den bahsettiğine dikkat etmek lâzımdır. Böyle bir kadim geleneğe bağlı olmayan dinî hareketlerin bid'at sözüyle nitelenmesinin sebebi de budur.

Kur'ân'da ve hadislerde sünnet deyimini sıkça geçer. Fakat Ehl-i Sünnet ifadesi deyim olarak da, kavram ve içerik olarak da sonraki dönemlere ait bir terimdir. Bu terim belli bir süreç içinde bugün ona yüklenen manâları kazanmıştır. Tabiidir ki bu manâlar ona yüklenirken bir yandan bunların Kur'ân'da ifade edilen ve Hz. Peygamber tarafından uygulanan ve yaşanan İslâm'a uygun olmaları, diğer yandan Müslümanlar'ın içinde buldukları sosyo-kültürel şartlara ve bu şartlarda onların maslahat ve genel menfaatlarına uygun düşmesi dikkate alınmıştır. Günümüzde Ehl-i Sünnet

* Prof.Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. suludag@uludag.edu.tr

kavramı değerlendirilirken bu iki noktanın dikkatle göz önünde tutulması, ayrıca bir üçüncü nokta olarak da çağımızdaki gelişmelere de bakılması gerekir.

Ehl-i Sünnet kavramının içeriği sabit, değişmez ve standart değildir. Meselâ Eş'arîler'in, Mâtürîdiler'in, Ehl-i Hadîs'in, Hanbelîler'in, tasavvuf ve tarikat ehlinin bu terime yükledikleri manâ belli noktalarda aynı olmakla beraber bir çok noktalarda farklı, bazı noktalarda ise birbirine zıttır. Ehl-i Sünnet deyimini pek çok mezhep, cemaat, tarikat ve dinî akımları bünyesinde barındırdığından bunu geniş bir çerçevede olarak görmek lâzım gelir. Öyle olunca da bu deyim içinde bir takım çelişkilerin ve zıtlıkların bulunmasını tabii görmek icab eder. Zaten benzeri bütün büyük hareketlerde, hattâ genel anlamda İslâm deyiminin kendisinde de böyle bir durum vardır. Zaman zaman çıkan tartışmalar, suçlamalar, zıtlasmalar birbirini Sünnîliğin, hattâ bazen İslâm'ın dışına itmeler ve atmalar (tekfirler, kâfir saymalar) bunun açık belirtileridir. Bence Ehl-i Sünnet'in bir takım iç çelişkileri kapsayan geniş bir çerçevede niteliğinde olması aslında iyi ve olumlu bir husustur, bu hareketin güçlü ve etkili olmasının da sebebidir. Bunu zararlı görmek bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Ehl-i Sünnet ismi belirlenmemiş olsaydı yerine ne önerilebilirdi?

Bence bu soru fazla teoriktir; verilecek cevap pratikte fazla bir işe yaramaz. Ama bu vesile ile şunu söylemek isterim: Ehl-i Sünnet dediğimiz ve İslâm ümmetinin ana gövdesini oluşturan bu geniş kitleye ta baştan beri daha başka bir takım isimler de verilmiştir. "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat", "Ehl-i Sünnet ve'l-İstikâmet", "Fırka-yı Nâciye", "Ehl-i Hak", "Sevâd-ı A'zam", "Ehl-i Hidâyet", "Tesennün", "Mezheb-i Selef", "Selef-i Sâlihîn Mezhebi", "Mezheb-i Eser", "Ehl-i Eser" gibi isimler bunlardan sadece bazılarıdır. Bu ifadelerin bazıları bu mezhebin ismi, diğer bazıları da sıfatı olarak kullanılmıştır. Aslında Ehl-i Sünnet deyimini de sözünü ettiğimiz Müslüman ümmetin ana gövdesini tavsif için kullanılan bir sıfat iken sonradan isim haline gelmiştir. Bahsedilen isim, unvan ve sıfatlar bizzat Sünnî ulemâ tarafından, bu hareketi övmek için kullanılmıştır. Bir de Sünnîliğe muhalif mezheplerin bu harekete verdiği isimler vardır. Meselâ Mu'tezile Ehl-i Sünnet'i hafife almak için bu hareket hakkında "Mezheb-i Âmme (Avamın Mezhebi)" tabirini kullanır. Sünnîler'e "Nevâsib" denilmesi, Alevîler'in Sünnîler'i "Yezid" olarak nitelemeleri de bu bakımdan önemlidir. Ehl-i Sünnet kavramının nasıl oluştuğunu, nerelerde ve ne zaman hangi anlama geldiğini iyi anlamak için yukardaki isimleri tek tek tahlil etmek, bunların karşıtı olan kavramlara ve hareketlere dikkatle bakmak gerekir. Bunlardan bir-ikisine burada kısaca işaret edelim:

a) Ehl-i Sünnet tabiri Kur'ân ve sahih hadislerde ifade edilen, Hz. Peygamber ve O'ndan sonra da sahabesi tarafından yaşanan ve uygulanan bir dinî geleneği ifade eder. Hattâ bu gelenek Kur'ân ve hadis yoluyla millet-i İbrahim'e bağlanır. Bu konuda çok meşhur olan, Hz. Peygamber'e aidiyeti ve sıhhati tartışmalı bulunan bir hadise her fırsatta ve sıkça atıfta bulunulur. Güya Peygamberimiz demiş ki: "Önceki ümmetler gibi benim ümmetim de yetmiş küsur fırkaya ayrılacak. Bunlardan sadece biri kurtulup cennete gidecek, diğerleri helâk olup cehenneme gidecek. Allah Rasûlü'ne "kurtulacak fırka (fırka-yı nâciye) hangisidir" diye sorulunca verilen cevap şu olmuştu: "Mâ ene 'aleyhi ve ashâbî", yani benim ve ashâbımın yolunu/mezhebini tutanlar." (bkz. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzî'l-hadîs*, V, 134, 135; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 149, 309). Dikkat edildiğinde görülür ki burada İslâm'ın Hz. Peygamber ve O'ndan sonra da sahabesinin dinî uygulaması, yaşaması ve anlama tarzı, İslâmî gelenek esas alınmaktadır. Söz konusu hadisin bir de şöyle bir rivayeti vardır: "Ümmetim yetmiş

küsur fırkaya ayrılacak, bir fırka zındıklar hariç hepsi cennete gidecektir.” (Aclûnî, I, 149, 309).

Şehristânî ve Abdülkâhîr Bağdâdî gibi mezhepleri konu alan eser müellifleri ümmetin yetmiş küsur fırkaya ayrılacağını ifade eden hadisi naklediler ve kurtuluşa eren fırkayı, Nâciye, Cemaat ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat şeklinde tarif ederler. Fakat İbn Hazm başta olmak üzere bir çok müellif ve hadis alimi bahsedilen hadisin sahih olmadığını, bunun asılsız bir rivayetten ibaret bulunduğunu önemle belirtirler. Bu görüşün doğru olduğuna inanmakla beraber söz konusu hadisin dinî ve sosyal bir realiteyi veciz bir şekilde ifade eden değerli bir ibare olduğunu düşünüyorum.

Nasıl yani?

Şöyle ki: Bu ifadeye göre Allah'tan aldığı vahiy ile bir dini tebliğ eden bir peygamber etrafında toplanan mü'minler, o peygamber hayatta olduğu müddetçe bir ümmet ve cemaat halinde yaşar ve birliklerini korurlar. Peygamber vefat ettikten sonra hafif hafif ihtilâflar belirir, zamanla bu ihtilâflar büyür, sert eleştiriler ve suçlamalar neticesinde muhalif ve hasım fırkalar, cephele oluşur. Sonuçta isyan ve çatışmalar kaçınılmaz olur. Taraflar kendi pozisyonlarını meşrulaştırmak ve haklı göstermek için dinin kutsal kitabına ve tebliğcisine bağlı olduklarını vurgularken muhalif fırka ve mezheplerin ana doktrinden saptıklarını ve kutsal kitabı da keyfi yorumlarla tahrif ettiklerini iddia ederler. Yani kendileri doğru yolda, diğerleri ise bu yolun dışındadır, sapkındır. Ehl-i Hidâyet ve Ehl-i Dalâlet ayrımı buradan kaynaklanır.

Çoğu zaman mezheplerdeki ihtilâfın kaynağı ve sebepleri dinin tebliğcisinin hayatta olduğu dönemde aranır. Gerçekten de ihtilâfın sebepleri tohum olarak o dönemde vardır ama kontrol altındadır, peygamber hayatta ve vahiy de nazil olmaktan olduğundan kimse bu ihtilâfı büyütme ve çatışmaya dönüştürmeye cesaret edemez. Ederse bu durumda tasfiye edilir. Nüve (potansiyel) olarak var olan ihtilâf ortam ve şartlar müsait olunca uç verir, gelişir, büyür. Tartışma ve çatışmalar neticesinde mezhepler oluşur.

İşte bütün büyük dinlerde ve ideolojilerde görülen sosyal vakia ve gerçek budur. Bu bir sosyolojik kanundur. Kur'ân'da “sünnetullah” denilen tabii ve sosyal kanun da budur. Buna büyük din ve ideolojilerin kaderi de diyebilirsiniz. Söz konusu hadis işte bu sosyal ve tarihî hakikati dile getirdiği için önemlidir. Bu mealde daha başka hadisler de vardır: Meselâ: “Siz önceki ümmetlerin yolunda adım adım yürüyeceksiniz. O kadar ki onlar bir tarla faresi deliğine girmiş olsalar yine de onları izleyeceksiniz” (Buhârî, “İ'tisam”, 14; “Enbiyâ”, 50, Müslim, 6) hadisini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Gelişmeler hep bu doğrultuda olmuştur.

Sünniliğe verilen diğer isimlere dönersek...

Burada en önemli anahtar kelime “sünnet” terimidir. Kur'ân'da evvelki kavimlerden ve onların sünnetinden bahsedilir. Daha önemlisi Hak Tealâ'nın sosyal hayata ilişkin asla değişmeyen sünnetinden söz edilir (bkz. Ahzâb 33/62). Hadislerde de dinî gelenek anlamında sünnetin önemi vurgulanır. Kadim sünnetin zıttı hâdis olan bid'attır, yani sonradan olan bir takım uyduruk hususlardır. Sünnete gereğinden fazla vurgu yapmak ve kapsamını geniş tutmak her zaman akaid, ibadet ve ahkâm alanında bir takım sıkıntıları beraberinde getirmiş, dinle ilgili olsun olmasın her yeni şey bid'at sayılıp red ve mahkûm edilmiştir. Sünneti savunmak ve bid'atı her şekliyle mahkûm etmek için şu hadisler bahis konusu edilmiştir: “İşlerin en şerlisi muhdes, sonradan olanlardır” (Buhârî, “İ'tisam”, 3; Müslim, “Cum'a”, 43), “Muhdes hususlardan sakının. Çünkü bu tür şeyler dalâlettir” (Muvatta, “İlim”, 16; Ebu Dâvud, “Sünnet”, 5; İbn

Mâce, “Mukaddime”, 6), “Her muhdes bid’attır” (Nesâî, “İydeyn”, 22; İbn Mâce, “Mukaddime”, 7; Wensinck, I, 435; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 7, 120). Farklı şekillerde rivayet edilen bu konudaki hadisler daha sonra şu şekilde terkib edilmiştir: “Sonradan ortaya çıkan hususlardan (muhdesâtan) sakının, en şerli şeyler muhdes olan hususlardır. Her muhdes bid’attır, her bid’at dalâlettir, her dalâlet sahibi de cehen-nemliktir”. Ulemanın hafızasına kazınan bu kıyas basit olduğu kadar da açık, kesin ve tartışılmaz bir hükümdür. Buna dayanılarak dinle ilgisi bulunmayan pek çok husus bile bid’at ve sapıklık sayılarak reddedildiğinden söz konusu ibareler katılığın, hoşgörüsüzlüğün, dinî düşüncüyü dondurmanın kaynağı olacak şekilde yorumlanmış, fanatizmin delili olmuştur. Eğer söz konusu hadislerdeki muhdes/bid’at ifadeleri akide, ibadet ve ahiret gibi gaible ilgili hususlarla sınırlı tutulsaydı şüphesiz ki bir fanatizm söz konusu olmayabilirdi. Nitekim ufku geniş din alimleri bu ayrımı yapmışlar, hattâ güzel ve kötü bid’attan (bid’at-i hasene, bid’at-i seyyieden) bahsetmişler, bu suretle “her bid’at sapıklıktır önermesinin kapsamını ciddî bir şekilde daraltmışlardır. Fakat buna rağmen söz konusu küllî önermeyi bütün şümülüyle ele alıp bunun sınırlanmasına karşı çıkan dinî/İslâmî hareketler ve hocalar her zaman mevcut olmuştur. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet, sünnet teriminin tanımı gereği daima muhafazakâr bir karaktere sahip olmuş, bazan muhafazakârlık tutuculuk, hattâ taassub halini de almıştır. Selefilik ve Hanbelîlik hareketinin belli bazı şekillerinde bunu net olarak görmek mümkündür. Diğer yandan bir bütün olarak Ehl-i Sünnet Mu’tezile ile mukayese edildiğinde de Sünnîliğin muhafazakâr karakteri yine ortaya çıkar. Mu’tezile’de de bir tür fanatizm bulunmakla beraber yeniliklere daha açıktır.

Ehl-i Sünnet’e eklenen “cemaat” terimi ne ifade ediyor?

Cemaat deyiminde iki temel fikir mevcuttur. Bunlardan biri “geniş kitle”, “ümmetin ezici çoğunluğu”, ve “cumhur” fikri, diğeri ise “Müslümanlar’ın birliği ve beraberliği” fikridir. Birinci fikir sevâd-ı a’zam deyimiyile de dile getirilir. Ehl-i Sünnet, cemaat sözüyle Müslümanlar’ın tamamının mütecânis ve mütesânid bir kitle, bir ümmet olduğu veya olması lâzım geldiği temel fikrine daima vurgu yapar. Sünnîliğin dışındaki mezhepler genellikle başlangıçta küçük gruplar halinde ve ayrılıkçı bir biçimde ortaya çıkmışlar, daha sonra yandaşlarını epeyce arttırmışlardı. İşte bu durumda Müslüman topluma seslenen Sünnî ulema, cemaattan, sevâd-ı a’zamdaki ayrılmamaları, kahir çoğunluğun içinde yer almaları konusunda onlara çağrıda bulunmuştu.

İkinci temel fikre gelince, bir ve beraber olmanın zıddı ayrılıkçılık, bölünmüşlük ve tefrikadır. Kur’ân ve sahih hadisler de zaten Müslümanlar’ı tefrikadan kaçınmaya ve birliğe davet eder. Ehl-i Sünnet ulemasının sıkça tekrarladığı “cemaat rahmettir, tefrika azaptır”, “Allah’ın eli/yardımları cemaatlardır, şeytan cemaatten ayrılanın yanına koşarak gider”, “Aman sevâd-ı a’zamdaki ayrılmayın” (bkz. Aclûnî, I, 333) gibi vecize niteliğindeki ifadeler bu temel fikri ifade eder. Müslümanlar arasında olabildiği kadarıyla birliğin sağlanmasında ve ayrılıkçılığın azalmasında “cemaat” kavramının büyük payı olduğunu düşünüyorum.

Ehl-i Sünnet’i niteleyen diğer ifadeler de temas eder misiniz?

Bunları fazla ayrıntıya girmeden kısaca ifade edeyim: a) Sünnîlik kendini ehl-i hidâyet/doğru yolda görürken diğer mezhepleri genellikle ehl-i dalâlet/doğru yoldan çıkanlar olarak görür. b) Kendini haktan yana (ehl-i hak) gören Sünnîler diğer mezhepleri ehl-i bâtil, boş bir iddianın sahipleri olarak görür. c) Sünnîler fırka-yı nâciyedir, kurtuluşa ermişlerdir, diğerleri fırak-ı hâlikedir, yani mahv ve helâk olan

fırkalardır. d) Sünnîler ehl-i eserdir, Hz. Peygamber ve sahabesinin izinde yürürler, diğer fırkalar ehl-i hevâdır, kendi kişisel görüş ve arzularına göre hareket ederler.

Bu nitelemeler fazla ağır değil mi?

Ehl-i Sünnet dışındaki bazı fırkalar için elbetteki ağırdır. Fakat Gâliye denilen Karmatîler, Bâtınîler, Talimiyye, Müellihe gibi fırkalar için ağır olduğunu sanmıyorum. Kâfir olduğunu ileri sürüp Hz. Ali ile savaştan, sonra da onu şehid eden Harûriyye'ye/Haricîler'e Sünnîler'in böyle bir tepki vermeleri doğaldır. Ama Zeydiyye ve İmamiyye Şiası, Mu'tezile ve İbâdiyye gibi mezhepler için bu ifadelerin kullanılmasının doğru olmadığı kanaatindeyim.

Bu kanaatiniz neye dayanıyor?

Şuna dayanıyor: Bahsettiğim mezhepler Allah'ın birliğine, Hz. Peygamber'in O'nun rasulü, Kur'ân'ın da onun kelâmı olduğuna, ahirete, meleklerle inanıyor; namaz, oruç, hac, zekât gibi temel ibadetleri, haram ve helâlleri kabul ediyorlar. İşte bu noktada Ehl-i Sünnet'in temel bir inancı var ve bu inanç bu noktada gayet mühimdir. Bu temel inanç şudur: "Ehl-i Kible tekfir edilemez", yani Kabe'yi kible bilen, bu kibleye bedeni ve ruhu ile yönelip namaz kılan veya bu şekilde namaz kılınmasının farz olduğuna itikad eden bir kimseye kâfir denemez, bunlar Müslüman olarak kabul edilir. Bunların Sünnîler'den farkı akidelerinde hataların bulunmasıdır. Fakat bu hata onlara "kâfir" veya "müşrik" demeyi gerektirecek kadar büyük ve ağır bir hata değildir. Sünnî bir kişinin amelinde hata bulunabilir, günahkâr olabilir. Ama akidesinde hata ve günah yoktur, diye kabul edilir. Bununla beraber Sünnî toplumda da bir takım hurafeler ve bâtil inançlar vardır, ama Ehl-i Sünnet uleması bunları savunmaz, tersine her fırsatta reddeder ve cemaati uyarır.

Ehl-i Sünnet'in çatısını kuran temel unsurlar nelerdir?

Bu unsurlar esasen Ehl-i Sünnet kavramının ve tanımının içinde vardır. Kader hariç imanın beş ve İslâm'ın beş şartı Zeydiyye, İmâmiyye/Ca'feriyye, İbâdiyye/Hâriciyye, Mu'tezile, Kaderiyye ve Mürctie gibi Sünnî olmayan mezheplerde de zaten mevcut olduğundan bunlar Sünnîliğin ayırt edici nitelikleri ve temel unsurları değildir. Fakat Gâliye/heretik dediğimiz Karmatîler ve Bâtınîler gibi zümreler bahis konusu olunca zikredilen hususlar Sünnîliğin ayırt edici nitelikleri şeklinde görülür.

Ehl-i Sünnet'in temel unsurları, bu mezhebi mukayese ettiğiniz diğer bir mezhebe göre değişiklik gösterir. Kaderiyye, Cehmiyye ve Mu'tezile bahis konusu olunca, kadere iman, Kur'ân'ın mahlûk olmadığına ve Allah Tealâ'nın ahirette görüleceğine, O'nun kadîm/sübûtî sıfatlarının bulunduğu iman ve benzeri hususlar Sünnîliğin belirgin özellikleri ve ayırt edici nitelikleri şeklinde gözüktür. Ama Sünnîlik Şia/Ca'feriyye ve Zeydiyye ile mukayese edildiğinde Sünnîliğin ayırt edici özelliği hiç şüphesiz yok ki ilk dört halifenin fazilet itibarıyla dereceleri, başka bir ifadeyle imâmet-i kübrâ ve hilâfet meselesindeki farklılığıdır, yani devlet başkanlığı ve siyaset konusundaki görüşleridir. Buna bağlı olarak hadis rivayetinde ve siyâsî konularda sahabeyi udûl/âdil saymaları, cerh ve ta'dil ilkesinin dışında kabul etmeleri, buna gerekçe olarak da "sahabenin adaleti Kur'ân ve hadisle sabittir" demeleri de Sünnîliğe özgü bir husus, onu Ca'ferîlik'ten ayırt eden temel bir unsurdur. "Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olursanız olun hidayete erersiniz" (Aclûnî, I, 132) şeklinde rivayet edilen hadis ashâbın udûl olduğunu veciz bir şekilde ifade eder. Yani Hz. Ali'yi de muhaliflerini de örnek alsanız doğru yoldasınız.

Evvelce de işaret ettiğimiz üzere Sünnîlik biraz da muhalif mezheplere ve onla-

rın bid'atlarına tepki şeklinde ortaya çıkmış ve oluşmuş bir mezheptir.

Bu konuda örnek verir misiniz?

Meselâ Kaderiyye ve Mu'tezile "Kur'ân mahlûktur, Allah ahirette görülemez, Allah'ın kadîm sıfatları yoktur, kader yoktur, büyük günah işleyen mü'min değildir, iman artmaz-eksilemez" vs. deyince Sünnîlik bunun aksini savunarak "Kur'ân mahlûk değildir, ahirette Allah görülecektir, Allah'ın kadîm ve sübûtî sıfatları vardır, büyük günah işleyen mü'mindir..." vs. demiştir. Eğer Kaderiyye ve Mu'tezile bu konuları hararetle savunmasaydı eminim ki Ehl-i Sünnet bu hususlar üzerinde ya hiç durmayacak veya bu kadar fazla vurgu yapmayacaktı. Yine bu sebeptendir ki Kaderiyye, Cehmiyye ve Mu'tezile mezheplerini anlamadan Ehl-i Sünnet'i tam olarak anlamak mümkün değildir.

İsnâaşeriyye ve Ca'feriyye denilen İmâmiyye Şiası'na gelince -ki Sünnîlik'ten sonra en kalabalık İslâm mezhebidir, İran ve Irak'ta nüfusun çoğunluğu da bu mezheptedir- burada artık meselenin vechesi değişiyor. Onlara göre Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en faziletlisi Hz. Ali ve O'nun soyundan gelen on bir imamdır, bunlar aynı zamanda masumdurlar, hata etmezler, günahları yoktur. Ümmeti yönetme ve devlet başkanı olma bunların doğal hakkıdır. Daha doğrusu bunu Allah ve Rasûlü emretmiştir. Bunlar Allah ve Rasûlü tarafından bu göreve atanmışlardır. Fakat hakları sahabenin çoğunluğu ve ilk üç halife tarafından ellerinden alınmış ve gasp edilmiştir. Buna tepki gösteren Ehl-i Sünnet Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en faziletlisi Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali'dir (r.a.), demiş; Hz. Ali'yi fazilet ve dolayısıyla hilâfete/imamete hakkı olma itibarıyla dördüncü sıraya koymuştur. İşte Şia'ya karşı Sünnîliğin temelini oluşturan bu sıralama bir tepkinin eseridir, bir iddiaya karşı yeni bir iddiadır. Hangisinin tez, hangisinin antitez olduğu mezhebe göre değişir. Sünnîler kendi iddialarını tez, Şiîlerinkini antitez sayarken, Şiîler tam bunun tersine inanırlar. Aynı şekilde Şiîler'in Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin halifeliğine destek vermeyen sahabe çoğunluğunu âdil saymamaları, mecrûh yani rivayeti kabul edilmeyen râvîler olarak kabul etmeleri Sünnîler'in "ashâb udûldur, adaleti de Kur'ân ve hadisle sabittir" demeleri neticesini doğurmuştur. Şia'nın on iki imamı masum saymaları, Sünnîler'in masumiyyeti peygamberlerle sınırlı tutmalarına sebep olmuştur. Şia'nın, imam/halife nasla tayin edilir, halifeyi Allah atar, peygamber bunu açıklar şeklindeki inancı ve iddiası, Sünnîler'in "hayır, öyle bir şey yok, halifeyi ümmet seçer" demelerine sebep olmuştur. Çok açıktır ki eğer Hz. Ali ve yakın çevresinin süregelen hilâfete hak iddiası olmasaydı, Sünnîler'in de dört halifeyi faziletlerine göre sıralama, sonra da bununla ilgili levhaları cami ve mescitlerin duvarlarına asma suretiyle cemaatin zihnine kazıma ve yerleştirme gibi bir davranışı olmazdı. Zaten Sünnî ulemâsının hilâfeti aslı ve itikadî bir konu olarak görmedikleri halde bunu akaid kitaplarına almalarının yegâne sebebi, bu mesleği bir iman konusu olarak algılayan Şia'yı ve Hâricîler'i reddetmektir.

Ehl-i Sünnet Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali'yi haklı, muhalifleri olan Hz. Âişe'yi, Hz. Zübeyr'i, Hz. Talha'yı ve Hz. Muaviye'yi hatalı bulmuş ama mazur görmüştür. Fakat bu durum Şia'yı tatmin etmemiştir. Onlara göre Hz. Ali'nin muhaliflerini meşru halifeye/halife bi'l-hakka asi olan kişiler olarak görüp mahkûm etmek, ağır bir töhmet altında tutmak da şarttır. Sünnîler bu hususta fazla ileri gitmedikleri, hattâ Şia'ya karşı özellikle Emevî kökenli Osman'ı ve Muaviye'yi belli bir ölçüde savundukları için bir bakıma Emevî yandaşı olma görüntüsü vermişler ve Şia tarafından böyle değerlendirilmişlerdir. Ehl-i Sünnet'in Emevîler karşısında takındıkları

rı tavır da özellikle Şia karşısında onu belirleyen bir nitelik olmuştur. Ölçü olarak Şia alınırsa gerçekten de Ehl-i Sünnet'te bir ölçüde Emevî taraftarlığı ve savunuculuğu mevcuttur. Hasan Basrî başta olmak üzere Ehl-i Sünnet'in güvendiği ve saygı duyduğu pek çok alim Emevî iktidarına doğrudan ve dolaylı destek vermiştir. Bu desteğin büsbütün anlamsız ve faydasız olmadığını, bunun bir takım olumlu ve hayırlı sonuçlarının da bulunduğunu düşünüyorum.

Ehl-i Sünnet'i doğru olarak anlamak için onların Şia ve Hâricîler gibi daha çok siyasî muhalifleri; Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie ve Mu'tezile gibi daha fazla ilmî/itkadî muhalifleri karşısındaki duruşlarına dikkatle bakmak gerekir. Sünnîler'in siyasî muhalifleri hâlâ varlıklarını sürdürürken diğer muhalifler zamanla etkisiz hale gelmişler ve tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir.

Ehl-i Sünnet'in diğer temel unsurları nelerdir?

Ehl-i Sünnet'in temel unsurlarından bazıları ilk dönemde, diğer bazıları sonraki dönemlerde tespit edilmiştir. İlk dönemlerde çıkan hususlara yukarıda kısmen temas edilmiştir. Bunlar önemli ve ciddî hususlar olarak görülebilir. Sonraki dönemlerde üretilen ve fazla da önemli olmayan, hattâ gerginliğe sebep olması bakımından sakıncalı da sayılabilecek olan hususlardan da birkaç örnek vermekte fayda vardır: Ali b. Osman Ūşî'nin *Emâli* isimli akâide dair kasidesinde ve Ömer Nesevî'nin *el-Akâidü'n-Neseviyye* diye bilinen eserinde "Şia'nın aksine mestler üzerine mesh ederiz, nebiz içmeyi haram saymayız, Yezid'e lânet etmeyiz" ibaresi yazılıdır. Bu hususlar Sünnîliğin ayırt edici nitelikleri şeklinde sunulmuştur. Fakat diğer taraftan nebize haram ve "Yezid'e lanet olsun!" diyen pek çok Sünnî alimi vardır. Bunlar aslında Sünnîliğin temel ve genel karakteriyle ilgili hususlar değildir, ama çoğu zaman öyle görülmüş ve öyle sunulmuş olduğundan bazı çevrelerde öyle sanılmıştır. Sonuçta iki büyük mezhep arasındaki gerilimi canlı tutmaktan başka bir işe de yaramamıştır. Fakat böyle menfî bir durumun ortaya çıkmasında Şia'nın Kerbelâ olayını ve Hz. Hüseyin'in şehid edilmesini her sene düzenlenen yas törenleriyle anmasının ve bu törenleri Sünnî husumetini körükleyecek şekilde icra etmesinin de büyük payı vardır kanaatindeyim.

Abdülkâhir Bağdâdî *el-Fark beyne'l-Fırak* (Kahire, 1967) isimli eserinde Ehl-i Sünnet'in üzerinde ittifak ettiği on beş temel esastan bahseder. Bunlardan bir iki örnek verelim:

"Ehl-i Sünnet yerkürenin sabit ve hareketsiz ve deprem sebebiyle yer sarsıntısının ârizî olduğu hususunda görüş birliğine sahiptir" (s. 330).

Şimdi en muteber bir eserde Sünnîliğin ilkelerinden biri olarak gösterilen bu hususun dinle, İslâm'la ve Ehl-i Sünnet'le ne ilgisi vardır? Zamanla Ehl-i Sünnet'in inanç sistemi arasına giren hususlar deyince bunu kastediyorum. Ehl-i Sünnet'in "arazlar cins cinstir" diye inanıp "arazların tümü aynı cinstendir" diyen Nazzâm'a bu görüşünden dolayı kâfir demeleri de böyledir (s. 329). Önce arazların farklılığı bir akide haline getiriliyor, sonra bunun üzerine önemli bir dinî hüküm bina ediliyor ve bunu kabul etmiyor diye Nazzâm'a kâfir deniliyor. Böyle teorik ve spekülâtif hususların bugün için hiçbir önemi kalmamıştır ama bunlar vaktiyle önemli ve ciddî meseleler olarak görülmekte idi. Gözden geçirilmesi ve ayıklanması gerekir dediğim Sünnîlik'teki hususlar bunlar ve benzeri diğer şeylerdir.

Ehl-i Sünnet düşüncesinin ilim ve fikir tarihi içindeki rolü hakkında ne dersiniz?

Önce meseleyi şöyle ortaya koyalım: Tarihte gelişmiş bir İslâm kültürü ve göz

kamaştıran muazzam ve şa'şaalı bir İslâm medeniyeti var. Bununla hep iftihar ediyoruz. Bu kültürün sahibi, bu medeniyetin mimarı kim? Hangi mezhebin ve ekolün bunun inşasında payı ve katkısı daha fazla?

İslâm medeniyetinin inşasında, İslâm'da ilim, fikir ve sanat hayatının gelişmesinde en büyük payı olan önce hukema, sonra Mu'tezile, sonra da Ehl-i Sünnet'tir diye düşünmekteyim. Hukemada hür ve serbest düşünce epeyce fazladır, başka kültürlere ve medeniyetlere açılma da ciddî ve önemlidir. Hukemaya en yakın mezhep de akla, fikre, re'ye, kıyasa, istidlâle ve nazara diğer mezheplerden daha fazla değer veren ve pek çok konuda rasyonaliteyi/makuliyeti esas alan, hurafe ve bâtil fikirlere etkili bir biçimde karşı çıkan Mu'tezile'dir. Ehl-i Sünnet gerek sünnete/geleneğe bağlılığı, gerekse bid'at anlayışı sebebiyle bir hayli muhafazakâr ve dışarıya epey kapalı bir sistemdir. Böyle bir sistemden dışarıya açılım, ilim, fikir ve sanat alanında hamle, sosyal, medenî ve kültürel sahada gelişme beklenemez. Hattâ Ehl-i Sünnet İslâm kültürünü inşa eden ve bu medeniyetin birinci derecede mimarları konumunda bulunan hukemaya ve Mu'tezile'ye sürekli olarak karşı çıkmak suretiyle bu hususta engelleyici bir tutum içinde de olmuştur. Ancak zamanla çeşitli sebeplerle Mu'tezile'nin zayıflaması, sonradan da ortadan kalkması sebebiyle ortaya çıkan boşluğu büyük ölçüde Ehl-i Sünnet doldurmuş ve onun görevini üstlenmiştir. Bu sebeple sonraki dönemlerde Ehl-i Sünnet'in ve Sünnî muhitin ilmî, fikrî, medenî, kültürel ve sanat faaliyetleri için epeyce müsait bir zemin oluşturduğu ve bu tür faaliyetlerin Sünnîlik çerçevesinde gerçekleştirildiği kanaatindeyim. Orta Asya, Hindistan, İran, Irak, Mısır ve Endülüs Sünnî muhitleri buna örnektir. Denebilir ki Ehl-i Sünnet ilim, fikir, sanat ve kültür değerleri üretmekten çok üretileni muhafaza etmeye çalışmıştır.

Tabîdir ki kültürel ve medenî faaliyetlerin Sünnî muhitlerde gerçekleştirilmiş olması Ehl-i Sünnet'i etkilemiş, onun daha hoşgörülü, ilmi, fikri ve sanatı daha çok sahiplenir bir anlayışa varmasına yardımcı olmuştur.

Ehl-i Sünnet-siyasî iktidar ilişkisi: Çatışma ve diyalog hakkında ne dersiniz?

Daha evvel de işaret ettiğim gibi Ehl-i Sünnet'i oluşturan temel unsurlardan biri Hz. Peygamber'in vefatı üzerine ortaya çıkan siyasî problem, yani imamet ve hilâfet meselesidir. Ehl-i Sünnet (o sıralarda Sünnîlik ve Şîilik diye bir mezhep yoktur ama farzedelim ki var, potansiyel olarak var) bu konuda hem bir fikir ve kanaat sahibidir, halifenin Kureyş'ten ve seçimle belirlenmesini istemektedir, hem de bu kanaatini gerçekleştirmek için harekete geçmiş ve başarıya ulaşmıştır. Kaybeden ise Hz. Ali ve Şia-i Ali denilen onun yandaşları olmuştur. Sünnîlik o zaman edindiği bu nitelikteki siyasî kanaatini bugüne değin korumuş ve savunmuştur. O kadar ki, hilâfetin Osmanlı sultanlarına geçmesinden sonra bile Sünnî ulema "halifenin Kureyş'ten olması gerekir" tezini gözü kapalı savunmaya devam etmiş, varolan sosyal, siyasî ve dinî gerçeği görmek de istememiştir. Ama bunun paratikte olumlu ya da olumsuz bir yansımaları olmamıştır.

Ehl-i Sünnet'in siyaset alanındaki birinci muhalifi Şia, ikinci muhalifi Hâricîler'dir. Hâricîler Sünnîlik'ten çok da Şia'ya muhaliflerdir. Hâricîler her mü'min ve Müslüman'ın halife olmasını caiz görür, Kureyş'ten olmayı şart koşmazlar. Sünnîler ve onların öncü olarak kabul edip izlerinden gittikleri sahabe ve tâbiîn'in ileri gelenleri halifenin seçimle işbaşına gelmesi gerektiğini savunmakla beraber Muaviye zamanında bu hususun terk edilip saltanat sistemine geçilmesine, iktidarın veraset

yoluyla babadan oğula intikal etmesine, hanedanlık ve sülâle usûlüne fazla itiraz etmemişleridir. Çünkü onlara göre devlet başkanını belirleme ve bunun için izlenen yol önemli ve doğrudan dinle ilgili bir mesele değildir. Daha çok önemli olan bu husustaki usûl değil, devlet başkanının âdil, ehil ve muktedir olup olmamasıdır. Muaviye'nin hilâfetine karşı çıkılmadığı halde oğlu Yezid'in devlet başkanlığına karşı çıkılmasının sebebi onun takvâ sahibi, âdil, ehil ve muktedir olmayışı idi. Sünnî toplumlar ve ulema daha sonraki dönemlerde kurulan bütün Müslüman hanedanlıklarda bu tutumlarını sürdürmüşlerdir. Ehl-i Sünnet'in bu temel telâkkisi akaid kitaplarında "ister iyi, ister kötü -berr ya da fâcir- olsun her mü'minin ardında namaz kılmak caizdir" şeklinde ifade edilmiştir. Camide bir mü'mini öne geçirip ibadet konusunda ona tâbi olmak nasıl caiz ise idarî ve siyasî konularda böyle birine tâbi olmak da caizdir. Basit gerekçelerle hurûc ale's-sultân -padişaha isyan ve ihtilâl- asla caiz değildir. Ehl-i Sünnet'in bu kanaate ulaşmasında on dört asır içinde geniş İslâm coğrafyasında kurulan hanedanlıkların ve iş başına gelen sülâlelerin büyük bir kısmının Sünnî oluşunun şüphesiz ki tesiri olmuştur. Sünnî cemaat genellikle kendileri gibi Sünnî olan hükümdarlara ve ülü'l-emre itaati isyana tercih etmiştir. Fâtımîler'in Mısır'da, Büveyhîler'in İran'da, Safevîler'in ve Kaçarlar'ın İran'da, Zeydî imamların Yemen'de, İbâdîler'in Oman'daki siyasî hâkimiyetleri istisna edilirse İslâm tarihindeki yüzlerce hanedanlığın hemen hemen hepsi Sünnî'dir. Sünnî hâkimiyeti altında yaşayan Hâricîler'in ve Şia'nın tarihi ise isyanlar, ihtilâl ve kargaşa ile doludur. Sünnî sülâlelerin iş başında bulunduğu devletlerde de isyanlar çıkmıştır ama bunlar taht mücadelesi niteliğindedir, Sünnîlik'ten kaynaklanan bir husus değildir. Sünnîler'in hükümdarlarına ve ülü'l-emre itaati dinin bir gereği saymaları siyasî ve sosyal hayatta ihtiyaç duyulan istikrarı sağlamış, sağlanan istikrar da medenî, kültürel, ilmî ve fikrî gelişmelerin sebebi olmuştur.

Ehl-i Sünnet uleması ve meşayihî içinde emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker gerekçesiyle zaman zaman başkaldırma olayları yaşanmışsa da bunların tamamına yakın kısmı hezimetle neticelenmiş, bu işe girişenler cezalandırılmış ve bu da yeni maceracıların ortaya çıkmalarına engel olmuştur.

XIX. asrın sonunda Batı'nın etkisi ve baskısı altında kalan Müslüman toplumlarda ulema siyasete ilgi duymaya başladı. Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh bu konu üzerinde en fazla duran kişiler oldular. Bu hareket daha sonra siyasî İslâm şeklinde gelişerek ve genişleyerek günümüze kadar geldi.

Genellikle Ehl-i Sünnet siyaset telâkkîsinin yeterince dinamik, aktif, canlı, hareketli ve tesirli olmadığı; pasif, statik, teslimiyetçi, itaatkâr ve boyun eğen bir niteliği bulunduğu söylenirse de bu, ciddî surette üzerinde düşünülmesi gereken bir iddiadır. Öyle zannediyorum ki bu görüşte olanlar Batı'daki demokratlaşma, özgürleşme ve insan hakları alanındaki gelişmeler üzerinde aydınların, ilim ve fikir adamlarının ve sanatkârların etkisine bakıp bunun neden İslâm âleminde gerçekleşmediğine bakıyor ve bunun sebebi olarak ulemayı, biraz daha ileri giderek Ehl-i Sünnet mezhebini görüyor ve suçu ona yüklüyorlar. Bana göre bu eksik bir analizdir, gerileme sürecine girilmesinde ulema ve meşayih kadar toplumu oluşturan öbür sınıfların, zümrelerin ve katmanların da etkisi vardır.

Takrîbü'l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?

Müslüman toplumlarda İslâm adı altında faaliyet gösteren hareketler, cereyanlar ve zümreler üç büyük sınıfa ayrılır: a) Ehl-i Sünnet. Selef, Eş'arî ve Mâtürîdî gibi

itikadî mezhepler; Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfiîlik, Hanbelîlik ve Zâhirîlik gibi amelî mezheplerle geniş ölçüde tasavvuf ve tarikatlar bu sınıfa dahildir. Tasavvufu reddeden bazı Sünnî hareketlerin bulunuşu Sünnîlik bünyesindeki pek çok çelişkiden sadece biridir. b) Ehl-i Sünnet'in bid'at diye nitelediği Zeydiyye, Ca'feriyye ve İbâdiyye gibi mezhepler. Bunlar ehl-i kiblelidir. Bunlarda Sünnîlik'te olduğu gibi namaz, oruç, hac, zekât ibadetleri vardır ve farzdır. c) İsmâiliyye, Nizâriyye, Nusayriyye, Müellihe, Ali Allahîler, Dürzîlik gibi Bâtıniyye ve Karmatîlik benzeri heretik/Râfızî ve Gâfî mezhepler. Bunlarda İslâm'ın ve imanın şartları ya hiç yoktur veya yok gibidir. Fakat buna rağmen Müslüman olduklarını söylerler. Sünnîliği esas alırsak diğer mezheplerin bu mezhebe yakınlıkları aynı değildir, bunların hepsi terazinin bir kefesine, Sünnîlik diğer kefesine konulamaz. Bu mezheplerin Sünnîliğe en yakın olanı Yemen'deki Zeydîler'dir. Sonra Ca'ferîler, sonra Oman'daki İbâdîler gelir. Heretik mezhepler de böyledir. Bütün bu mezheplerin birbirine daha yakın durmaları, aralarındaki ilişkilerin insanca ve iyi olması, barış ve huzur içinde birlikte yaşamayı amaç edinmeleri elbette ki güzel bir şeydir ve takrîbü'l-mezâhib (mezheplerin birbirine yakın ve saygılı) olmaları bence budur. Ve bu Ehl-i Sünnet'in memnuniyetle kabul edip destekleyeceği ve sahipleneceği bir husustur. Takrîbü'l-mezâhib, tevhdü'l-mezâhib (mezhepleri birleştirmek) değildir. Esasen bu mümkün de değildir. Müslüman toplumlarda İslâm adına ortaya çıkmış mezhepler arasında husumetin, düşmanlığın, kinin, nefretin ve gerginliğin bulunmasından çok saygının, hoşgörünün, barışın ve iyi ilişkilerin bulunması daima arzu ve tercih edilir. Bundan diğer mezhepler gibi Ehl-i Sünnet de, İslâm da kârlı ve kazançlı çıkar. Gayr-i müslimler karşısında bu mezheplerin birbirine yakın konumda durmaları, birbirine güven vermeleri, gayr-i müslimlere karşı az-çok birlik ve beraberlik manzaraları sergilemeleri İslâm'a da Ehl-i Sünnet'e de güç verir, emniyette olmalarını sağlar. Kur'an, size en yakın Hıristiyanlar, en uzak Yahûdîler'dir (bkz. Mâide, 4/82), demiyor mu? Demek ki Kur'an'da diğer dinleri İslâm'a yakınlık derecelerine göre değerlendirme fikri mevcuttur. Bu fikrin İslâm mezheplerine taşınması ve uygulanması neden yanlış olsun? Bugün bazı kesimlerin dinler arası diyalog adı altında yürüttükleri faaliyetler de aslında takrîbü'l-mezâhibin daha geniş çaplı olan bir şeklidir ve faydalıdır. İslâm'daki mezheplerin gerginlik, çatışma ve husumet halinde olmaları kimin işine yarar...?

Günümüzde Ehl-i Sünnet mezhebi geçmişte olan şekliyle aynen mi korunmalı, yoksa ona günümüze göre yeni bir şekil mi verilmeli, yeniden mi düzenlenmeli?

Kanaatime göre Ehl-i Sünnet amaç ve istikamet olarak da, yöntem olarak da mevcut mezheplerin en fazla doğru çizgide olanıdır. Geniş ölçüde hedef, istikamet, yol ve yöntem doğrudur. Ancak daha evvelce de belirttiğim gibi Ehl-i Sünnet üzerinde içinde olduğu dönemin kültürel, sosyal ve felsefî ortam ve şartlarının etkileri mevcuttur. Bunlardan bugün için devam ettirilmesinde fayda olmayanların ayıklanması, yerine ihtiyaç duyulan yeni unsurların konulması, başka bir ifade ile yeniden yorumlanması gerekir. Bana göre Ehl-i Sünnet buna müsaittir ve buna ihtiyaç da vardır ama bu çok zordur.

Niçin?

Çünkü sahabe döneminden sonra Sünnîliğin teşekkülü döneminde bu sisteme katılan bazı unsurlar Sünnîliğin kolektif bilincine öyle muhkem bir biçimde kazanmıştır ki İslâm'ın özünden ve aslından sanılan bu hususları söküp atmak kolay değildir. Diğer yandan çağımızın gereği olarak bu sisteme eklenmesi ve katılması gereken hususların da bid'at ve uyduruk şeyler olup reddedilmesi ihtimali daima vardır ve bu

ihhtimal oldukça yüksektir. Cahil, samimiyetsiz, inançsız ve maksatlı bazı kişilerin İslâm'da reform ve İslâm'ı modernize etme faaliyetlerinin oluşturduğu sisli bir havada bunu yapmak daha zordur. İşi yapacak olan ulemanın, özellikle teorisyenlerin ve akademisyenlerin buna ne derece hazır oldukları da ayrı bir konudur.

Şu halde yapılacak hiçbir şey yok mu?

Elbette ki var, hem de çok şey var. Önce şunu ifade edeyim: Son yüz elli sene içinde İstanbul'da, Kahire'de, Hindistan'da, Kırım'da, Kazan'da ve Kuzey Afrika'da İslahat, Tanzimat, Cedidçilik ve benzeri isimler altında genel mahiyette ciddî bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bunun Ehl-i Sünnet'e de olumlu bir takım yansımaları olmuştur. Bunun etkisiyle Ehl-i Sünnet, dıştan fazla müdahale ve yönlendirme olmadan kendiliğinden bir değişme, kendini yenileme ve çağa uyum sağlama sürecine girmiştir. Yapılması gereken, ağır işleyen bu sürece katkı sağlamaktır. İtikatla ilgili hususların ağır işleyen bir süreçte düzelmesi, gelişmesi ve yenilenmesi herhangi bir dinî ve itikadî krize yol açmaması bakımından daha sağlıklı bir usûl olarak da görülebilir.

Bu arada son bir buçuk asırlık dönem içinde Osmanlılar'da, Mısır'da ve Hindistan'da Neo-İ'tizal/Yeni Mu'tezile denilen bir takım radikal ve modernist hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin esas itibariyle doğruluk dereceleri tabiidir ki tartışılabilir ama bunların Ehl-i Sünnet'in yeniden şekillenmesinde olumlu katkıları olabileceğini düşünüyorum.

Son olarak şunu söylemek isterim: Ehl-i Sünnet inancının ve düşüncesinin oluşum, gelişim evresini, bugün içinde bulunduğu durumu uzmanların doğru analiz etmeleri ve alması gereken yeni şekliyle ilgili makul ve gerçekçi ama İslâm'ın özüne de aykırı olmayan önerilerde bulunmaları gerekir; bundan sonrası tedricî bir surette zaman içinde kendiliğinden gelir.

Şimdiye kadar Ehl-i Sünnet sistemi gerek dışardan, gerekse içerden gelen olumsuz etkilere ve sert esen rüzgârlara karşı genellikle İslâm'ın büyük kitlesini muhafaza eden bir zırh olmuştur, bundan sonra da bu niteliğini koruyacaktır.

* * *